

HOLLANDIA ÉS A TENGER

NETHERLANDS AND THE SEA

Ujlaky István*

¹ Bányai Júlia Gimnázium, Magyarország

Kulcsszavak:

Tengergazdaság,
Tengeri hatalom,
XVII. századi vezető szerep,
Távolsági kereskedelem,
Kikötő típusú állam

Keywords:

Sea economy,
Seapower,

17th century leading power,
Long distance trading,
Harbour-like state

Cikktörténet:

Beérkezett 2016. október 10.
Átdolgozva 2016. október 31.
Elfogadva 2016. november 5

Összefoglalás

A szerző tíz éve tűzte ki célul maga elé, hogy áttekintse a tengeri hatalom történetét az ókortól napjainkig. A z ókori és középkori fejezetek 2013-ban könyvben jelentek meg. Jelenleg az újkor két tengeri hatalmával, a XVII. századi Hollandiával és a viktoriánus Nagy-Britanniával foglalkozik. A fiatal holland állam egy évszázadig szinte korlátlan vezető szereppel bírt a tengereken. A nagyobb anyagból válogatva a kereskedelemről szól az előadás.

Abstract

The author of this paper has been working on exploring the history of sea powers from the ancient times to our present days for about ten years. The material on ancient times and the Middle Ages was published in a volume in 2013. The author is working on the history of the two sea powers of the beginning of modern times, Holland and Great Britain. The young Holland state had unlimited power on the sea for a century. This paper selects the most relevant material focusing on holland sea trading.

---

1. Hollandia és a tenger

Németalföld, mint közismert, nem Németország alföldje, (azt Germán-alföldnek hívják) hanem nagyjából a mai Hollandia, Belgium és Észak-Franciaország területe. A Német-római Császársághoz tartozott, ehhez a háromszáz önálló kis- és nagyobb államból álló konglomerátumhoz. De maga Németalföld sem egységes, városok és kis tartományok halmaza. A térség formálisan 1548-ban vált a Német-római Birodalmon belül önálló közigazgatási egységgé. Alkotórészeinek lassú, befejezetlen integrációja Németalföldnek mint egésznek a Birodalomról való fokozatos leválásával esett egybe V. Károly uralkodása idején. A folyamatot 1555-ben Károly visszavonulása pecsételte meg: a német-római császár és spanyol király kettéosztotta világbirodalmát. Öccse, I. Ferdinánd, cseh és magyar király, megkapta a német-római császári címet, míg fia, II. Fülöp a spanyol trónt a gyarmatokkal és Németalfölddel. Az 1566 és 1609 között zajló hosszú háború (Maarten Prak holland történész forradalomnak nevezi az eseménysort, mások egyszerűen csak szabadságharcnak) történetének ismertetése nem feladatunk – a *XVII. századi Hollandia, mint tengergazdaság és tengeri hatalom (kikötő típusú állam) történetét szeretnénk bemutatni*. Annyit azért a rend kedvéért meg kell említenünk, hogy az 1579-ben létrehozott Utrechti Unió – teljes nevén: Hét Egyesült Holland Tartomány Köztársasága – a leendő állam közvetlen előzménye. 1581-ben Németalföld kettészakad, északi része kinyilvánítja függetlenségét, míg a déli spanyol uralom alatt marad. Az így megszületett Egyesült Tartományok nem nyelvi és nem is vallási határvonal mentén vált le, és valamivel kisebb volt a mai Hollandiánál.

---

* dr. Bárdos József. Tel.: +36305236385
E-mail cím: bardos.j@gmail.com

A spanyol világbirodalom elleni függetlenségi háború 1609-ben holland győzelemmel zárult, a nemzetközi jogi elismerést az 1648-as vesztfáliai béke hozta el.

Az új államot csak a külpolitika, a hadsereg, a kölcsönös segítségnyújtás elve és néhány, a honvédelemmel kapcsolatos megegyezés kapcsolta egybe, miközben a városok és tartományok széles önkormányzata megmaradt.

„Isten megteremtette a világot. A hollandok megteremtették Hollandiát” – állítja az öntudatos holland közmondás.* „A holland kereskedő pénzért mindent áruba bocsát, eladná Isten is, ha tudná szállítani” – nyilatkozták állítólag Utrecht polgárai.† „Aki a tengereken uralkodik, uralkodik a kereskedelmen is. Aki a kereskedelmen uralkodik, azé a világ minden gazdagsága, tehát maga a világ” – fogalmazta meg Walter Raleigh 1617-ben. Ez a három idézet akár a XVI., de főképp a XVII. századi holland történelem eszenciájaként is felfogható. A kora újkorban „Európa észak felé nyomul” – a Földközi-tenger térsége, majd a XVII. századtól az Ibériai-félsziget is veszít súlyából, miközben Délkelet-Anglia és főképp Hollandia helyzete, szerepe felértékelődik, mintegy a világgazdaság gócpontjává válik. Az Egyesült Tartományok sikertörténetében a nemzetközi tényezők is szerepet játszanak: a Hanza szövetség, Spanyolország és Portugália meggyengült, de az erősödő Anglia még nem ért fel a csúcsra. Még nincs védővamos gazdaságpolitika, és (legalábbis kb. 1660-ig) a nagyhatalmak teljes katonai erejével sem kell szembenézni.‡ Ilyen történelmi körülmények között Hollandia egyszerre ért virágkorába a kereskedelem, iparban, művészetekben, valamint tengeri, katonai hatalomként is.

Németalföld három nagy nyugat-európai térség: Franciaország, Németország és Anglia közötti háromszögben fekszik, az Északi-tenger és az Atlanti-óceán találkozásánál. Birtokolja a Rajna, a Maas és a Scheldt torkolatát. Népsűrűsége és városiasodása a középkor óta kiemelkedő – ebben legfeljebb Itália fogható hozzá. 1610 körül Hollandia népessége másfél millió fő. A XVII. század közepére ez a szám eléri a kétmilliót.§ Az országos átlagból is kiemelkedik Holland tartomány, már a XVI. században 50 fő/km² feletti népsűrűséggel, miközben a lakosság fele város lakó, a lélekszám pedig hétszáz ezer, majdnem fele az Egyesült Tartományok összlakosságának. A XVII. század során az urbanizáció országosan is ötven százalék fölé emelkedik,** miközben ugyanerre Nagy-Britanniában csak százötven, Magyarországon kétszázötven évvel később került sor. 1600 körül legfeljebb negyven európai város lélekszáma nagyobb negyvenezernél – ebből hét Hollandiában van. Csak kilenc város nagyobb százezer főnél – az egyik Amszterdam. Lakossága 1622-ben százötezer, a XVII. végére nagyjából kétszáz ezer fő (ezután ennyi is marad a XIX. századig).†† Ugyanekkor Leiden és Haarlem is 40-45 000 lakosú, de Rotterdam csak húsz ezer. ††

	1560	1630	1700
Amszterdam	30 900	120 000	190 000
Rotterdam	12 500	29 500	51 000
Hága	5300	16 600	40 000
Leiden	22 600	44 000	60 000

Ch. Wilson és G. Parker ábrája, Rácz könyvéből^{§§}

* idézi Paul Zumthor(1985) Hollandia hétköznapijai Rembrandt korában Gondolat Kiadó Budapest, 325. oldal

† idézi Wittman Tibor (1965) Németalföld aranykora Gondolat Kiadó Budapest

‡ Johan Huizinga (2001) Hollandia kultúrája a tizenhetedik században Osiris Kiadó Budapest, 38. oldal

§ Wittman, 168. oldal

** Maarten Prak, (2004) Hollandia aranykora. A köztársaság találmánya. Osiris Kiadó Budapest, 221. oldal

†† John Julius Norwich (2009) Hetven történelmi város. Benne Simon Shama: Amszterdam c. fejezet.

Atheneum Kiadó Budapest. 187. oldal

‡‡ Pierre Chaunu, (2001) A klasszikus Európa, Osiris Kiadó Budapest, 219-220. oldal és Prak 162. oldal

§§ Rácz Lajos (2000) Az európai gazdaság-világtól a világgazdaságig JGYF Kiadó Szeged, 72. oldal

A festő Vermeernek és feleségének tizenöt gyermeke született, ebből tizenegy elérte a felnőttkort. A XVII. századi Hollandia egy demográfiai robbanás küszöbén állt. A magas születési arányszám miatt csak az évtizedenként vissza-visszatérő pestis szab gátat a nagy növekedésnek.* (1597-1664 között Amszterdamban tízszer tört ki járvány, többnyire pestis; az utolsó huszonnégyezer embert vitt el).† Csakhogy – Angliával és Franciaországgal együtt – a század utolsó harmadára az Egyesült Tartományok védetté válik a pestistől. A népesség számát jelentősen befolyásolta a migráció. Három nagy bevándorlási hullám mellett szinte folyamatosan létezett az egyéni beköltözés is. Németalföld kettészakadásakor mintegy százezer protestáns emigrált (a leendő) Belgiumból Hollandiába. Döntően vallási motivációjuk mellett *Hollandia szabadabb levegője, toleránsabb légköre és az üzleti lehetőségek* is vonzóak. Amszterdam kereskedelme, Leiden és Haarlem ipara részben a déli protestáns bevándorlóknak köszönhető – a Németalföldön belüli migráció délen gyengítette, Hollandiában erősítette a polgárosodást, a gazdasági fejlődést.‡ Temérdek kézműves mellett az antwerpeni pénztőke és sok értelmiségi is északra költözik. Az Amszterdam Bank alapítójának felét antwerpeni emigránsok adták. A nantes-i edictum (vagyis a francia protestánsoknak vallásszabadságot biztosító rendelet) visszavonása után harminc-harmincötezer (más szerző szerint ötvenezer) francia hugenotta költözött Hollandiába.§ Velük is szaktudás és tőke áramlik az országba. Nekik köszönhető a holland órapar megszületése, de szakácsok, fodrászok, vívómesterek, nyelvtanárok is érkeztek.** Csaknem folyamatos a német bevándorlás. Idénymunkások, szakképzetlen munkások mellett sokan a hadseregben, a flottában helyezkednek el.†† A németek hosszabb időre szinte monopolizálják a pék szakmát.†† Jelentős a Spanyolországból és – főképp – Portugáliából érkező zsidók száma. Jobbára XVI. századi migránsok, a zsidóüldözések elől menekültek. Személyükön túl tőkét, üzleti kapcsolatokat is magukkal hoznak.§§ Huizinga felhívja a figyelmet egyedülálló kulturális jelentőségükre.*** Érdekes példa Francisco Lopez Suasso portugál zsidó orvos és bankár esete: kölcsöneivel jelentős részben ő finanszírozta III. Vilmos Anglia elleni invázióját.††† Amszterdamban 1632-től (nem öröklődő) polgárjogot kaptak. Keletről, Németországból és Lengyelországból szegényebb és képzetlenebb askenázi zsidók is bevándoroltak. Nem csak a hollandok, a jómódú, ibériai eredetű szefárd zsidók is lenézik őket, de üldözésről nincs szó. Érdekes, hogy a leggazdagabb holland polgárok között nincs zsidó. A kuriózumok között említhetők keresztény lengyel, örmény és skandináv bevándorlók, de görögkeleti főpap is menekült a Tartományokba.†††

A bevándorlás nem csak spontán jelenség. Amszterdam és más városok is céltudatos bevándorlási politikát folytattak, toborzással, újsághirdetéssel, kedvezményekkel csábítottak szakembereket az országba. Jó példa erre Anthony Obisby üvegfüvő, aki meghonosította a kristályüveg-gyártás technológiáját. Amszterdamban a házasságok egyharmadát bevándorlók kötötték – igaz, az országos átlag ennek töredéke lehetett.§§§ Voltak vegyes házasságok, a társadalmi mobilitásnak számos egyéni csatornája létezett – akadt bevándorló, akiből Amszterdam polgármestere lett – de az etnikai csoportok közötti egyenlőség kimondása ismeretlen. Éltek Hollandiában afrikaiak, amiről több festmény is tanúskodik. Legtöbbjük rabszolgaként került az országba, de felszabadulását kérvényezhette. Tengerészek, házi szolgák, munkások voltak közöttük.

* Timothy Brook (2009) Vermeer kalapja Európa Kiadó Budapest

† Brook, 25. oldal

‡ Wittman 138. oldal

§ Prak, 136. oldal

** Zumthor, 277. oldal

†† Rác, 76-77. oldal

†† Prak, 136. oldal

§§ Norich / Shama: Amszterdam. 190. oldal

*** Huizinga, 60. oldal

††† Prak, 82. oldal

††† Zumthor, 275-276. oldal

§§§ Prak, 135. oldal

Valószínű, hogy a bevándorlásnál nagyobb a kivándorlás. A XVII. század közepén évtizedenként negyven-ötvenezer ember hagyta el Hollandiát, hogy a gyarmatokon próbáljon szerencsét. Brook kétszáz év alatt egymillióra becsüli a számukat.*

A holland gazdaság az ország viszonylag kis mérete ellenére sem homogén. Míg északon az állattenyésztés és a tőzegkitermelés, délen az állattenyésztés és földművelés, addig Zeeland és (a legnagyobb) Holland tartományban a kereskedelem és ipar a gazdaság alapja. Ha a kifejezetten városállamoktól – mint a szűken vett, vagyis tartományai és gyarmatai nélküli Velence – eltekintünk, Hollandiában érte el először az ipar és a szolgáltatások összeteljesítménye a mezőgazdaságét, valamivel korszakunk után, a XVIII. században. Ami azonban az ország gazdagságának forrásait illeti, itt a XVII. században egyértelműen, de bizonyos mértékig már az előző két évszázadban is, a kereskedelemre kell voksolnunk. A holland tengerpart rendelkezik néhány jó természetes kikötővel a Schelde- és a Maas-torkolatban, valamint Texel- és Vlieland-szigeten. Másutt viszont sekély a víz, ami megnehezíti az ország tenger felőli megtámadását. A biztonságos, de jelentős karbantartási munkát igénylő kikötők a kereskedelmi sikernek éppúgy fontos feltételei, mint a korábban említett földrajzi fekvés. Habár a holland kereskedelem késő középkori előzményekre nyúlik vissza, legnagyobb sikere a XVII. századra tehető. Míg az előző évszázad a felfedezések, hódítások és konfliktusok kora, ekkorra (Brook gondolatmenete szerint) a rendszeres, szabályozott kereskedelem, a kulturális kölcsönhatások, a tartós kapcsolatok szerepe a nagyobb. Megváltozott a távolsági nagykereskedő alakja is. Az előző korban irodája a lakása, raktára a padlása, munkájának jelentős része személyes. A XVII. századra már olyan árukkal kereskedik, melyeket nem is látott, mondja Geert Mak.[†] Arról nem is beszélve, hogy a családi vállalkozásokat a kereskedelmi társaságok váltják fel. A holland kereskedő ravasz, leleményes, kész a járatlan partnert orránál fogva vezetni, és egyáltalán nem eltökélt híve a tiszta piaci viszonyoknak. Ha kell, előnyben részesíti a monopóliumot, vagy akár a nyílt erőszakot.[‡] A XVII. század második negyedében megjelenik a konvojrendszer, a kereskedelmi hajókat hadihajók kísérik.

Bár a holland kereskedelem fejlődése fokozatos, a portugálokkal szembeni őrsgváltás jól tetten érhető a század elején: 1598 és 1602 között 61 holland és 46 portugál hajó indult el Dél- és Kelet-Ázsiába. Hasonló arány korábban elképzelhetetlen. Holland kémek (Jan van Linschotten és Cornelius Houtman) portugál hajókon eljutottak a Távól-Keletre, megismerték a fűszerút vonalát. Igaz, mindkettő lelepleződött, börtönbe is csukták őket, de egy gazdag kereskedő kiváltotta a két hírszerzőt, s 1595-ben elindult az első holland kereskedelmi expedíció Távól-Keletre.[§]

1600 körül a holland hajópark jóval nagyobb, mint az összes többi európai állam kereskedelmi flottái együttvéve. A XVII. század első felében a holland szupremácia a világkereskedelemben vitathatatlan. Más nagy hajózó államokkal, így Velencével, a spanyolokkal vagy portugálokkal összehasonlítva Hollandiában nagyobb a saját kereskedelem aránya. A kivitelben a textíliák, hajók, a hal, sajt, vaj, finomított cukor vagy a sör, vagy – mint látni fogjuk, egy érdekes ötlettel – a téglák, a behozatalban a gabona, szén, az ipari nyersanyagok, a bor és trópusi termékek érdemelnek említést. Érdekes, hogy sajtból vagy sörből az állam exportál és importál is. Igazi hasznót azonban nem a saját, hanem a közvetítő kereskedelem hoz.

A Balti-térséggel kialakított kapcsolat a legfontosabb; például Amszterdam 1636-ban árucseréjének 40 százalékát ezzel a térséggel bonyolítja.^{**} Lényege a só-gabona csere.^{††} A dolog összetett: a hollandok portugál, francia sót közvetítenek északra, és balti (lengyel, német, orosz) gabonát délre. Már a XVI. században – kiszorítva a Hanzát – a balti kereskedelem több mint kétharmadát németalföldi hajók bonyolítják. Lübeckkel a kapcsolat szerény – a még mindig jelentős kalmárváros nem igényli a holland közvetítést, inkább rivális, mint partner. A legszorosabb a viszony Danziggal, a Hanza fő gabona exportkikötőjével. A danzigi kereskedelemben háromszáz

* Brook 30-31. oldal

† Geert Mak (2001) Amszterdam – egy város életrajza. Corvina Kiadó Budapest, 86. oldal

‡ Rác, 90. oldal

§ Rác, 84-85. oldal

** Prak, 96. oldal

†† Az egész holland-balti gondolatmenethez lásd Maria Bogucka tanulmányát: Amszterdam és a Baltikum a 17. század első felében, Világtörténet, 1988. ősz

holland vállalkozó vett részt. A század elején egy amszterdami kalmár, ha gabonát vitt Danzigból a Mediterráneumba, akár száz százalékos haszonra tehetett szert. Később a déli gabonaüzlet lendülete alábbhagyott a nagy hasznot biztosító árkülönbség mérséklődésével. Jelentős a kereskedelem Rigával, a porosz hercegséggel, Revallal. A Baltikum felé tartó hajók a só mellett bort, heringet, dohányt, fegyvereket, sőt levantei luxuscikkeket visznek, míg Nyugatra rozst, árpát, zabot, kátrányt, viaszt, kendert, kőrifát, len- és kendermagot, hamuzsirt, gerendát. Becslés szerint évente nyolcvanezer, a legjobb években 140 000 tonna lengyel gabona érkezett Amszterdamba, részben helyi fogyasztásra, részben reexportra. Megesett, hogy a gabona Amszterdamban olcsóbb volt, mint a balti kikötőkben. Mivel sokáig Kelet felé sokkal kevesebb árut szállítottak, mint Nyugatra, a raktártér egy részét téglával töltötték ki, a hajó kedvező súlypontja érdekében. Ezt a téglát aztán a balti kikötőkben eladták, ami nem csupán jó üzleti érzékről árulkodik, de szerepet játszott az északi építészetben megmutatkozó holland hatásban is. A Balti-tenger déli és keleti részének német (zömmel Hanza vagy egykori Hanza) kikötői mellett jelentős a forgalom Svédországgal és Oroszországgal – az itt megforduló külföldi hajók 50-70 százaléka holland. Koppenhágában külön holland negyed jött létre. A Balti-tengerre induló konvoj olykor kétszáz hajóból állt (ez épp tízszerese az indonéz forgalomnak, bár igaz, abban a legnagyobb hajók vettek részt). A hollandok svéd fát, vasat és rezet is importáltak, illetve közvetítettek a Földközi-tenger felé, akár csak angol textilt a Baltikumra.

Bogucka rendkívül precíz számításai szerint (a szerző mintegy kétezer teherszállítási jegyzőkönyvet ill. szerződést tekintett át) a század első harmadában, az esetek 27 százalékában a hajók Hollandia – Portugália útvonalon haladtak, itt sót és bort vettek fel, ezt Danzigba vitték, ahol eladták és gabonát vásároltak, majd visszaérkeztek Amszterdamba. Egy másik, bonyolultabb útvonal állomása a gabona eladása céljából Amszterdam helyett Itália, Kréta vagy Ciprus, és úgy vissza. A század közepén hajók 61 százaléka Franciaországot érinti, a közvetítő kereskedelem anyaga szintén só és bor Észak felé, majd gabona Amszterdamba, esetleg svéd vagy angol kikötőt is érintve. Egészében elmondható, hogy az európai kereskedelem sokkal fontosabb az Egyesült Tartományok számára, több jövedelmet hozott, mint az egzotikus délkelet-ázsiai, afrikai vagy amerikai utak.

A holland-francia kapcsolat egészen különleges. A francia bor és textil zömét holland kereskedők juttatják el a világpiacra. Hollandia teljesen kézben tartotta a francia kereskedelmet, parti hajózást és pénzügyeket legalább 1672-ig (a két ország közötti háborúig).[†] Korábban, még a két ország közötti ellenséges időszakokban is, gyakorlatilag Hollandia irányította a francia gazdaságot. Az alapvető gazdasági befolyáshoz képest szinte mellékes érdekesség a francia só importja vagy a holland tenyészlovak exportja. [‡]Franciaország 1687-ben vezetett be súlyos vámokat a holland textil- és heringimportra, nagy csapást mérve az érintett üzletemberekre.[§] A holland-spanyol kereskedelemben az északi ország élelmiszereket, iparcikkeket, fát szállított. Mivel a spanyolok ezt nagyobb részt nem tudták ellentételezni, ezüst és arany áramlott az Egyesült Tartományokba. Meg kell azért említeni az ibériai ország bor-, étolaj- és gyümölcskivitelét. 1600 körül a spanyol ezüstkiáramlás legfőbb haszonélvezője az Egyesült Tartományok. Több nemesfém került ide, mint Itáliába, Németországba, Angliába és Franciaországba együttvéve. Viszont a spanyol-amerikai kereskedelemben csak a „nyolcvanéves háború” lezárultával, 1648-tól kapcsolódhatott be.

A hollandok deszkát, gerendát és kész hajókat is szállítottak Spanyolországba,** Portugáliába. Nyugat-Afrikában a portugáloktól cukrot, aranyat vettek. Volt a korabeli nemzetközi kapcsolatoknak egy meghökkentő vonása. A hollandok rendre kereskedtek aktuális ellenségeikkel is (olykor álcázva, idegen zászló alatt, vagy csempészés formájában, de gyakorta nyíltan is). A függetlenségi háború idején is adtak-vettek spanyol kikötőkben. „A spanyol flottát, melyet

* Zumthor 293. oldal

† Rác 96. oldal

‡ Fernand Braudel (1985) Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus a XV-XVIII. században, Gondolat Kiadó Budapest, 357. oldal

§ Borus György (2007) Az angol-holland forradalom háttére 1660-1690 Akadémiai Kiadó Budapest, 125. oldal

** Braudel 370. oldal

amszterdami hajók lóttek szét, amszterdami fából építették újjá” – említi Geert Mak.* Hasonló a helyzet Franciaországgal is. XIV. Lajos az Egyesült Tartományok elleni háború előtt Amszterdamban vásárolt gabonát inváziós hadereje számára. Egy anekdota szerint Frigyes Henrik holland herceg megrótt egy kereskedőt, amiért az ellenséges kézen lévő Antwerpenrel üzletel. A kalmár minden aggodalom nélkül így felelt: „Nem csak folytatni fogom a kereskedést az ellenséges Antwerpenrel, hanem, ha hasznot húzhatok belőle hogy áthajózom a poklon, azt is megkockáztatnám, hogy közben leégnek a hajóim vitorlái”.† A (nem biztos, hogy valóban el is hangzott) szavak nem csak azért érdekesek, mert megmutatják, mennyire nem voltak a kor háborúi „totálisak”, vagy mennyire erősnek bizonyult a gyakran önző üzleti érdek. Az is figyelemreméltó, hogy egy polgár mennyire nem tart az államfőtől, mennyire egyenrangú félként beszél vele. Mivel Hollandia számos forrás szerint valóban rendre kereskedett ellenségeivel, mindegy, hogy a párbeszéd valós-e, hiszen mindenképp hiteles.

Anglia számára Hollandia ablak a világkereskedelemre, legalább a XVII. század végéig. Kb. 1650-ig a két ország külkereskedelme 10:1 arányú holland fölényt mutat a hajórakomány mennyisége alapján ‡ A két ország kereskedelmének egy része csempészet. A nagy holland kereskedőházak a *Hajózási törvény* kikerülésére Londonban leányvállalatokat hoztak létre. A holland kereskedelem a XVII. század elején kezdte kiszorítani a németet a déli (pl. velencei) forgalomból. Szilézia vászonkereskedelmét a század folyamán szintén ők bonyolítják le. Megjelentek az Egyesült Tartományok hajói a Szíria és Oroszország közötti kereskedelemben – ez egykor genovai, majd velencei érdekszféra. Selymet, fűszert közvetítenek a hollandok Oroszországba, ám nem csak a déli útvonalon. Adam Olearius megemlíti, hogy Moszkvában holland kereskedő házában evett, a Volgán, Nyizsnij Novgorodtól délre, holland hajóval találkozott, amiképp Iszfahánban (Perzsia) is kereskedelmi képviselőjük volt.§ A XVI. század végén Arhangelszkben is megjelentek holland hajók, és a következő században teljesen kiszorították onnan az angolokat. Ugyancsak a jeles német utazó emlékiratából tudjuk, hogy expedíciója tulajdonképpen célját, egy új német-orosz-perzsa, részben a Volgán és a Balti-tengeren haladó új fűszerkereskedelmi útvonal tervét épp az iszfaháni holland lerakat próbálta megakadályozni.** Hogy a III. Frigyes Schleswig-Holstein hercege által támogatott terv nem sikerült, az azért ennél nagyobb dolgon fordult meg: eleve kérdéses, hogy a részben szárazföldi, részben – árral szemben – folyami kereskedelem lehet-e versenyképes a tengerivel; de ezen túlmenően is a harmincéves háborúba bekapcsolódó svédeknek fontosabb a holland, mint a schleswig-holsteini kapcsolat, márpedig a tervezett új útvonal svéd területet és beleegyezést is igényelt volna – írja előszavában Engel Pál.†† Az Egyesült Tartományok a török birodalommal szemben is érvényesíteni tudta gazdasági érdekeit: elérte, hogy holland polgárok fölött török területen is holland hatóság bíraskodhasson, a török állam segítse a kalózzokkal szembeni védelemben, és – ami talán a legfőbb – szabad kikötőhasználathoz jutott. Egy sor holland konzulátus nyílhatott a mediterrán térség arab és török kikötőiben††. (Megjegyzem, ezek a „különleges jogok” az első világháború előtti imperialista terjeszkedés világát – az ún. pénétration pacifique-et idézik, vagyis a fejlett hatalom „békés”, értsd háború nélküli erőszakos behatolását az elmaradott országokba).

A holland ázsiai kereskedelem az üzlet és kényszer kombinációja, melyben hadihajók és erődök éppúgy szerepet játszottak, miképp piacon kívüli gazdasági eszközök, mint a rögzített ár, a maximált mennyiség. A délkelet-ázsiai kereskedelem résztvevői az Egyesült Tartományok rendi gyűlésétől több év vámmenteséget kaptak. Az első, 1599-es expedíció 400 százalékos hasznot hozott. A XVII. század első felében évente átlag három százalékkal nőtt a délkelet-ázsiai import. Perzsiából selymet és pamutszövetet hoznak be, fémeket és posztót exportálnak. Az óceániai bennszülöttek négy-öt kókuszdiót adtak egy vas szögért – ami persze nem csak a holland kalmár

* Mak, 73. oldal

† Joseph Heller (1988): *Képzeldjétek el* (regény) Árkádia Kiadó, 109. oldal

‡ Zumthor 304. oldal

§ Adam Olearius (1969) viszontagságos útja az orosz földön át Perzsiába, Gondolat Kiadó Budapest, 69. oldal és 121. oldal

** Olearius, 225. oldal

†† u.o. 11. oldal

†† Wittman, 151-152. oldal

rámenősségére, az óceániai vashiányra is utal.* De a közvetítő kereskedelem nem feltétlenül érintette Európát. Tajvanon 1628 és 1662 között kereskedelmi telepük volt, kínai selymet és tajvani szarvasbőrt szállítottak Japánba. Részt vettek a bengáli és kínai szantálfa,[†] az indiai ópium kereskedelmében, rizst szállítanak Japánból a Maluku-szigetekre. Japán elzárkózott az európai kereskedőktől – azonban kivételt tett a hollandokkal. Ebben szerepet játszott a holland fegyverexport, de az is, hogy – ellentétben a portugálokkal – a hollandok nem kívánták terjeszteni a kereszténységet. 1609-től, egyetlen helyen, a Kyúsú közelében lévő kis Desima szigetén, Hirado városban tarthattak fenn telepet. Ennek kezdetben spanyolelles, katonai szerepe is volt. Később a katonai funkció csökkent, a kereskedelmi felerősödött. A kisvárosban hajójavító és ágyúöntő műhely is működött. Évente egyszer felkereshették a sógunt, előadva esetleges kéréseiket. Bár a *holland-japán kapcsolat* nem mindig felhőtlen (1629 és 1633 között a japánok blokád alatt tartják a várost, mígnem kereskedelmi szerződés zárta a konfliktust) *rendkívül tartósnak bizonyult, több mint kétszáz évig működött*, monopolhelyzetet biztosítva Hollandiának a japán kereskedelemben. A kapcsolat Japánnak is előnyös, és nem csak a már említett nyugati fegyverbehozatal miatt – holland közvetítéssel olyankor is működhetett a kínai-japán kereskedelem[‡] és a már említett fegyver kivétel mellett a hollandok üveget, cukrot, gyapjúszövetet adtak el és porcelánt, dísztárgyakat, bútort, nemesfémet kaptak cserébe[§]. A század két nagy ezüsttermelője Amerika (Peru és Mexikó) illetve Japán. Az ezüst Kínába áramlott, (Kína „az ezüst temetője”)^{**} mert Európa és Japán egyaránt passzív kereskedelmi mérleggel rendelkezett a kínai kapcsolatban, s a különbözetet ezüsttel egyenlítette ki. A holland közvetítő kereskedelem (Brook becslése szerint) évente kb. 30-30 tonna ezüstöt vitt Kínába a XVII. század végén Japánból, ill. Amerikából. Kína fűszereket, később porcelánt, teát, selymet szállított. Hollandok közül Jan Huygen van Linschoten látott először kínai porcelánt – Indiában. Minderről maga számolt be könyvében. Az első kínai porcelánokat kalózkodással szerezték a hollandok. A mind tömegesebb kereskedelem nyomán kb. hárommillió kínai porcelán tárgy került Hollandiába a század folyamán. Érdekes, hogy Kína a legjobb minőségű termékeket belföldön forgalmazta, s csak a másodlagos minőséget exportálta. A kínai porcelán meghihlette a holland festészetet – és a delfti porcelán- és csempegyártás kialakulását. A delfti porcelán visszahatott a kínai termelésre és ízlésre is.^{††}

A legnagyobb holland gyarmat Indonézián épült ki. De nem indulhatunk ki a végeredményből. A XVII. században a hatalmas szigetcsoport teljes birtokbavétele fel sem vetődött. Kölcsönös előnyökön alapuló kereskedelem, később engedély szerzése raktárak, erődök, telepek építésére, majd monopólium kicsikarása – a holland behatolás lépcsőfokai. És bár a holland térfoglalás nem nélkülözte az önzést és erőszakot, ugyanakkor rugalmasság és alkalmazkodás jellemezte. (Indonézia jóval korszakunk után, a XIX. századra vált csak nagy területű, egységesen kormányzott, teljesen alávetett agrárgyarmattá). A hollandok háborúban foglalták el Portugáliától a szegfűszeget és szerecsendiót termő Maluku-szigeteket. Run szigetét a britekkel cserélték el Manhattanért 1667-ben. A holland gyarmatosítás talán itt a legkíméletlenebb. A kis fűszer-szigetek lakosságával könyörtelenül bántak – az alávetéstől a deportálásig és népirtásig. Másfél századig a hollandoké a szerecsendió^{‡‡} monopóliuma. Időnként felgyújtották a szerecsendió-termés egy részét, hogy az árakat magasan tartsák. A kávé a XVII. században kezdett elterjedni Európában, ami a hollandok érdeme.^{§§} Eleinte üvegházakban termesztették

* Pálvölgyi Endre (1961) összeáll. Németalföldi tengerjárók Gondolat Kiadó Budapest. Benne Schouten naplójából, 124. oldal

† Rác 90-91. oldal

‡ melyet „a módszeres megfélemlítés eszközével” ragadtak magukhoz a hollandok, Prak 99. oldal

§ Az egész holland-japán kapcsolathoz lásd Szommer Gábor tanulmányait: Holland navigációs tudás Japánról 1608-1641, Aetas 2012, 4. szám, és John Saris utazása Japánba (1611-1614) Világtörténet 1998. ősz-tél, valamint Brook 58. oldal

** Brook, 204. oldal

†† lásd Brook könyvében, több helyen

‡‡ Bill Laws (2012) Ötven növény, amely megváltoztatta a történelmet, Kossuth Kiadó Budapest, benne lásd a szerecsendióról szóló fejezetet

§§ Laws, lásd a kávéról szóló fejezetet

odahaza – ez az első eset, amikor a kávé, mint növény elhagyta Afrikát. Később meghonosították Jáván (Indonézia ma is a Világ egyik legnagyobb kávétermelője) és Indiában. A kávé kereskedelmében az egész XVII. században megőrizte vezető szerepét az Egyesült Tartományok. A tea leginkább angol és orosz közvetítéssel jutott el Európába, de kereskedelmének súlypontja évszázadunkban Hollandia. Az első szállítmány 1610-ben érkezett Amszterdamba. A kínai teát kínai kereskedők vitték a jávai Batáviába, onnan a hollandok szállították Európába.* Indiában holland kereskedelmi telepek sora létesült. A hét indiai „holland” város közül mára Ahmedabad a legnagyobb. Ceylon szigete is a holland kereskedelmi világ állomása, 2500 telepessel.

Németh István ismeretterjesztő írásában† a holland festészet képei alapján rekonstruálja az ország alkoholfogyasztását. Az írásos források is gyakran utalnak az Egyesült Tartományokban általánosnak mondható, tömeges alkoholizmusra. A borleparlás nem holland találmány, és a középkor legvégén jelent meg Európában. Ám a pálinkafélék tömeges gyártása, kereskedelme és fogyasztása holland lelemény.‡ A tömény italok a paraszti hétköznapiak részévé váltak. A kifinomult borivók a mediterrán világban lenézték az északi népeket, köztük a hollandokat, amiért azok vedelnek, nem ismerik „az ivás művészetét” – mondja Braudel§. Chaunu szerint „a holland hajók az alkoholfogyasztás iskolái”.** A jelenség csúcspontja korszakunk után, a XVIII. században következett be, amikor Amszterdam a rövid italok kereskedelmének európai központja, a szeszes italokat az amszterdami tőzsdén is jegyzik. A XVII. században Hollandia az európai borkereskedelem központja is, csaknem monopolhelyzetben.†† Ebben a növekvő hajótér, a holland import és fogyasztás, illetve a közvetítő kereskedelem már megismert leleményessége egyként szerepet játszott.

A XVII. században a hollandok elfoglalták Mauritust. A kis szigeten pár évtized alatt, jószerevével kedvtelésből, kiirtották a dodo nevű madarat.‡‡ Afrikában holland birtok lett Aranypart. A Távol-Keletre tartó hajók rendre megálltak Fokföldön. Itt alakult ki az egyetlen nagyobb holland telepes gyarmat, ahol tehát nem a kereskedelmi szerepkör dominált, hanem a nagyszámú kivándorló földműves keresett és talált új hazát. A terület a napóleoni háborúig a búroké (így nevezték a dél-afrikai hollandokat), ekkor a telepések északra húzódtak. További történetük már kívül esik ezen írás határain.

A hollandok amerikai kereskedelmi jelenléte és gyarmatosítási kísérletei nem voltak olyan sikeresek, mint ázsiai terjeszkedésük. Dél-Amerikában rövid ideig birtokolták az északi brazil tengerpart egy részét – 1640 körül Holland-Brazília adta a világ cukortermelésének 40 százalékát. A területet végül fel kellett adni, Brazília a portugáloké lett. Jóval tartósabbnak és sikeresebbnek bizonyult a hollandok suriname-i jelenléte. Brazíliából való kiszorulásuk után meghonosították a cukornádat trópusi gyarmatukon. Egy sor kisebb támaszpontot is létesítettek a Karib-térségben (Curacao, Aruba stb.). Ezek némelyike máig holland birtok. A karibi térség érdekes színtörténetje a kis Tortuga. A sziget francia gyarmat, mellyel jövedelmező kereskedelmet alakítottak ki a hollandok. Bőrt vásároltak fel, fegyverekért és rumért. Néhány évtized múltán azonban Spanyolország elpusztította a tortugai francia telepet. Ezután Tortuga hosszabb időre angol-holland-francia kalóz központ lett. Néhány évig egy amszterdami konzorcium rendelkezett a rabszolgaszállítás monopóliumával is. Észak-Amerikában csak időlegesen bizonyult a holland gyarmatosítás. 1609-ben Henry Hudson holland megbízásból térképezte fel a mai Új-Anglia térségét. 1614-től célul tűzték ki az Új Hollandiának elnevezett terület benépesítését. Az indiánoktól megvásárolt Manhattan szigetén megalapították Új-Amszterdamot (ma New York). Lélekszáma elérte a tízezer főt. Északabbra létrehozták Fort Nassau erődjét. Hollandok szervezték meg az észak-amerikai prémkereskedelmet. A hódprém iránti, kimeríthetetlennek tűnő igényt egy új divat, a hódprém-kalap teremtette meg. Egyrészt státusszimbólumnak számított – megvásárlását csak a

* Braudel, 255. oldal

† Németh István (1988) Italoizációs szokások a 17. századi Hollandiában, *História* 1988. 5-6. szám

‡ Braudel 251. oldal

§ Braudel, 241. oldal

** Chaunu, 210. oldal

†† Chaunu, 212. oldal

‡‡ Eric Chaline (2014) *Ötven állat, amely megváltoztatta a történelmet* Kossuth Kiadó, Budapest, lásd a dodóról szóló fejezetet

gazdagabbak engedhették meg maguknak, mert ára többszöröse a báránybőr kalapénak. Másrészt, jó vízlepergető hatása miatt is népszerű viselet.* Az észak-amerikai gyarmatosítást azonban hamarosan feladták – az angol-holland háború után lemondtak a területről, cserébe Anglia átadta Rum szigetét és feladta suriname-i ambícióit. Az amerikai holland behatolás kudarcában szerepet játszott az angol konkurencia, a spanyol és portugál ellenállás. De talán az is – állítja Rácz – hogy a kelet-ázsiai tapasztalatok itt nem működtek, s talán a hollandok nem tudtak az itteni, sajátos feltételekhez alkalmazkodni; vagy, egész egyszerűen, Hollandia nem elég erős ahhoz, hogy mindenütt jelen legyen. †

Amikor Rembrandt csődbe ment, hitelezőikhez fordulva azt írta, „üzleti veszteségek, valamint a tengeren elszenvedett károk és veszteségek” érték. Életrajzírói semmilyen tengeri vagy tengerentúli üzleti vállalkozásáról, érdekelttségéről, így veszteségéről sem tudnak‡. Az eset mindazáltal jól mutatja a tengeri üzlet mindennaposságát, de kockázatoságát is: ezek, mint előfeltételek nélkül a festő föllentése értelmetlen lett volna.

Az Egyesült Tartományok rendi gyűlése 1606-ban megtiltotta, hogy holland hajók más országok kelet-indiai kereskedelmében részt vegyenek. Az ilyesfajta döntések azonban, kellő ellenérdekelttség esetén, papíron maradnak. Hollandia nem csak árut exportált, de tőkét, tudást, szakértelmet is. Az 1616-ban létrehozott Dán Kelet-indiai Társaság holland részvétellel alakult meg. A XVII. században a svéd nagyolvasztók holland és angol tőkével épületek§ (kétszáz évvel hamarabb, mint ahogy a tőke kivitel fogalma megjelent és maga a jelenség tömegessé vált volna). Holland jelenlét tapasztalható a svéd fakitermelésben, a bregslagi nemes- és színesércbányászatban, - az érckitermelés ellenőrzését Amszterdam Lübecktől vette át, hogy majd újabb évszázad múltán kiszorítsák a britek – vagy akár a vasérc kitermelésben. Ott találjuk a holland tőke és/vagy tudás exportot francia cukorfinomítók építésében, az orosz hajóépítő iparban, a frankfurti és sziléziai szövőiparban, a francia papíriparban** – a párizsi-versaillesi pénzügyek holland irányításáról pedig már szóltunk. A holland példa hat Colbert francia pénzügyminiszterre (Nantes kikötője a „kis Hollandia” becenevet kapta).†† Néhány évig hollandok bérelték a lengyel király pénzverdejét. Holland szakértők külföldön is vállalták mocsarak lecsapolását, kiszáraitását, termővé tételét. 1694-ben Angliában amszterdami mintára és holland vállalkozók részvételével hozták létre a központi bankot (Bank of England) és a londoni Lloyd’s biztosítótársaságot. A tudás export különleges esete a holland művészeti kivitel Angliába, Franciaországba, Svédországba, sőt Itáliába.

A XVII. századi holland festészet a kor kultúrájának legszebb gyémántja, egy ország és korszak legfőbb önkifejezése formája. Wittman Tamás szerint *a holland festészet nagyobb csoda, mint a gazdaság és társadalom*‡‡. A zsidó-keresztény és görög-római mitológia csaknem eltűnik az észak-németalföldi festészetből. A holland művészeknek ugyanis nem mecénása van – mint Európaszerte – királyok, érsekek, arisztokraták révén, hanem vásárlója, megrendelője: gazdag polgárok, sőt olykor jómódú parasztok. Az ő lakásaikban aligha stílszerű a mitológiai jelenet. A holland aranykor jellegzetes témái: csendélet, tájkép, városlátkép, csoportos portré. A képeken gyakran egyszerű emberek szerepelnek, mindennapi tevékenység közben. Holland polgárok lakásaiban akár 30-40 kép is lehetett. „Nem volt olyan cipőfoltos, akinek ne lettek volna festményei” – állapította meg egy angol utazó. A festészet központja Holland tartomány, ezen belül is Amszterdam, Haarlem és Leiden. Első látásra talán meglepő, hogy egy olyan országban, amely ezer szállal kapcsolódik a tengerhez, mennyire nem jelentős téma a tenger és a hajó. A legnagyobbak: Rembrandt, Vermeer, Frans Hals nem keresik ezt a témát. „Rembrandtot Hollandia, Hollandiát Rembrandt alapján lehet megérteni” – állítja Huizinga§§. A bon mot remek, de csak félig igaz: a festőzseni képei alapján igen keveset tudnánk a tengeri hatalomról, tenger gazdaságról,

* Brook könyvében

† Rácz 95. oldal

‡ Heller regényében, 262. oldal

§ Braudel, 395. oldal

** Zumthor, 294. oldal

†† du Jordain, 151. oldal

‡‡ Wittman, 230. oldal

§§ Huizinga 104. oldal

kikötő típusú államról, ami pedig a XVII. századi Hollandia lényege. Vajon miért? A fő ok valószínűleg a tengerész alacsony presztízse. Jobbára a legszegényebbek, a család nem öröklő fiai, nem egyszer köztörvényes bűnözők jelentkeztek matrónak.

No persze, az a tény, hogy talán nem szerepel súlyának megfelelően a tenger, nem jelenti azt, hogy egyáltalán nem szerepel.* És ha valódi jelentőségénél talán kisebb is, más országokhoz képest mégsem lebecsülhető a témájául tengert választó holland festészet. Miközben szárazföldi csatáról egyáltalán nem készült holland festmény, tengeri csatáról igen: Hendrick Cornelisz Vroom *Holland hajók támadnak spanyol gályákra* című képe szinte Dávid és Góliát küzdelmének tűnik. Willem van der Welde is fest tengeri csatajelenetet. Ugyanő készített tollfestményt *Frigyes várakozó flottája* címmel. Williem de Porter *A gyarmati hatalom allegóriája – Hollandia elfoglalja a nyugat-afrikai Elminát* című festménye a különben nem nagyon gyakori politika-érzékeny vonulat megtestesítője. A képen ábrázolt bennszülöttek meglepően világos bőrűek. Csatajelenetet fest Reiner Zeeman. A kép középpontjában diadalmas holland hadihajó, ám oldalt két hajó is felborult, egy kigyulladt, matrózok csónakokban menekülnek. Abraham Storck megfestette a négynapos csatát. Adam Willaerts festménye: *A Kelet-indiai társaság egyik hajója elhagyja a kikötőt*. A képen a hajók uralkodnak a tenger fölött, mit sem sejtethünk a tengeri utazás veszedelmeiről. Az előtérben beszélgető kereskedők nyugalma is erre utal. Tengeri tájak festője Jan van de Capelle és az imént említett Willem van der Welde. *Hadihajók nyugodt tengeren* című képén nem csak a tenger nyugodt: a hajók is megbízható, nyugodt erőt sugallnak. Több kép készült jeles tengernagyról, így Abraham Blooteling festménye De Ruyterről. Ugyancsak de Ruytert festette meg Ferdinand Bol – háttérben ezúttal is hadiflotta. Bonaventura Peeters a tenger haragos, a hajók kiszolgáltatott állapotát is bemutatja, dióhéjnyi járművek csapódnak kis híján az apró sziget sziklás partjaihoz.

Mi a XVII. századi Hollandia sikertörténetének magyarázata? A magunk részéről, más kutatókhoz képest, hajlamosak vagyunk nagyobbak, fontosabbnak tekinteni a földrajzi adottságok jelentőségét. Lehetnek persze olyan pozitív adottságok is, amelyek csak pillanatnyilag kedvezőek, de hosszabb távon nem ösztönöznek eredeti, innovatív fejlődésre – mint a termékeny, jó talaj vagy az ásványkincsek – ám Hollandiában ezekről szó sincs. Viszont a tagolt tengerpart, az atlanti nyitottság, a sokszínű gazdasági és kulturális mintázat (vagyis a természeti adottságokkal is összefüggő mozaikszerűség) határozottan és tartósan előnyös vonás, akár csak a tanulmány elején említett földrajzi helyzet: a három nagy etnikai-gazdasági tömb (brit, német, francia) közötti középponti fekvés. A földrajzi adottságok persze korábban és később is megvoltak, nem magyarázzák hát a XVII. századi virágkort – vethetnénk közbe. Valóban, mindez csak szükséges, de nem elégséges magyarázat. Mindamellelt említsük meg: a fríz kereskedelem már a kora középkorban, a holland hajózás az érett középkor utolsó két évszázadában is jelentős, az elmúlt száz évben pedig Európa legforgalmasabb tengeri kikötője Rotterdam: a földrajzi hatások, lám, tartósak. Ami a siker időzítését illeti, abban a szakirodalom alapján ismert tényezők (Spanyolország, Velence és a Hanza már túljutott tetőpontján, Anglia még nem érte el lehetőségeinek csúcspontját) mellett talán továbbiakkal is számolni kell. A friss függetlenség is a sikertörténet egyik motorja. Közvetlenül azért, mert nem kell többé Spanyolországnak fizetni azt a hatalmas adóterhet, mely hétszerese volt az Amerikából Spanyolországba beözönlő ezüst értékének† Közvetve pedig azért, mert a függetlenné válás segítette az önmegvalósítást, az újítást és kezdeményezést, és elindította az egységes nemzeti piac kiformalódását (ez utóbbi azonban korszakunk végéig nem fejeződött be). A „hosszú történelmi időben” azt is látnunk kell, a világ gazdaság gyújtópontjának helye három évezreden át délről észak, vagy pontosabban délkeletről északnyugat felé haladt – épp a XVII. században érintve Hollandiát. Nem hangsúlyozható eléggé a tanulmányunkban többször is említett „minőségi bevándorlás” szerepe: vállalkozók, értelmiségiek, szakmunkások tömeges érkezése. És, bár nem számszerűsíthető, döntő a (persze nagyon is viszonylagos) szabadság és tolerancia légköre.

A XVII. századi Európa az abszolút monarchiák kora. A spanyol, portugál, francia, (a század közepéig) az angol, a porosz, a botladozó Habsburg, és – abszolutizmust despotizmussal

* www.seaborne-fartygsmagasinet.com/paintings.html vagy www.cichw1.net/pmcontps.html valamint a budapesti Szépművészeti Múzeum időszaki kiállítása a Holland aranykor festészetéről 2014/2015-ben.

† Katona, 150. oldal

vegyítve – az orosz és török berendezkedés is a nagyon erőteljesen központosító állam megteremtésére törekszik. Hol nincs abszolutizmus? Hollandia, Svájc, Lengyelország, (és a század közepétől) Anglia. Első ránézésre látszik: nem szükségszerű az abszolút monarchia fölénye. Pozitív szerepe ott lehet, ahol segíti, támogatja a polgárosodást és modernizációt, és/vagy az utolérésnek, a felismert gazdasági lemaradás behozásának eszköze. Az is valószínű, hogy a nagy területű és nagy népességű országokban másképp nem képzelhető el a rendi-hűbéri világból való kiemelkedés. Ám a kis Hollandiában nem voltak ilyen kényszerek. Ha pedig nincsenek, a helyi önkormányzatok rendszere, a szabad városok, kistérségek hálózata, a helyi szinten olcsón és jól működő önkormányzatok, úgy tűnik, versenyelőnyt biztosítanak, mert inkább képesek az emberekben rejlő tehetség, újító képesség és szorgalom kibontakoztatására. Az Egyesült Tartományok mozaikszerűsége, ami legalább annyira történeti-kulturális, mint amennyire természeti adottságok következménye, szorosán összefügg ezzel a helyi önkormányzati hagyománnyal, és a gazdasági sikerességgel. (Az is valószínű azonban, hogy ami egy adott korban (itt épp a XVII. században) előny, később a visszájára fordulhat. A „kis léptékek”, a szétforgácsolt sokféleség lehet szellemi és kereskedelmi, de nem lehet katonai előny. A francia abszolutizmus megerősödése és a brit tengeri imperializmus a XVIII. századtól, majd a XIX. század utolsó harmadától a német birodalom, a maguk gazdasági és demográfiai tömegével fölénybe kerültek a kis Hollandiával szemben – legalábbis a katonai-politikai szférában. Ami a jólétet és szabadságot illeti, Hollandia ma is párba állítható bármelyik szomszédjával).

Egyes országok ill. népek fejlődése ismétlődő megszakítottság: forradalmak és ellenforradalmak, államcsínyek és polgárháborúk. A francia, spanyol, magyar, lengyel történelem fájdalmas megszakítottságok és újrakezdések sora. Ehhez képest a holland (akár csak az angol, a skandináv) történelem a folytonosságon alapszik. A szerves, folytonos, spontán fejlődés pedig, amelyik nem legyőzni akarja a múltat, hanem beépíteni az újba, úgy látszik, szintén előny, a holland sikertörténet egyik záloga. A „spontán” fogalomnak is jelentősége van: a holland fejlődés nem elméletek, nagy tervek megvalósításán alapszik, ezért rendkívül gyakorlatias, életszerű, sikeres. Hollandiát a tenger, pontosabban a tenger által nyújtott lehetőségek kihasználása tette naggyá – az *Egyesült Tartományok a tengeri hatalom, tengergazdaság, a „kikötő típusú állam” klasszikus esete, talán legszebb korai példája*. Hollandia egyúttal a kikötő típusú állam eddigi csúcspontja is: kiterjedt csaknem az egész Földre, és a Világkereskedelem többségét – egy ideig talán az abszolút többségét – fogta át.

Irodalomjegyzék

- [1] Bairoch, Paul (1990) A hagyományos társadalmak urbanizációja (17-18. század) *Világtörténet*, 1990. ősz-tél
- [2] Bibó István (1986) *Az európai társadalomfejlődés értelme (Válogatott tanulmányok 3. kötet)* Magvető Könyvkiadó Budapest
- [3] Bitterli, Urs (1982) „Vadak” és „civilizáltak” *Az európai és tengerentúli érintkezés szellem- és kultúrtörténete* Gondolat kiadó, Budapest
- [4] Bogucka, Maria (1988) Amszterdam és a Baltikum a 17. század első felében *Világtörténet*, 1988. ősz
- [5] Borus György (2007) *Az angol-holland forradalom háttere 1660-1690*. Akadémiai Kiadó Budapest
- [6] Braudel, Fernand (1985) *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus a XV-XVIII. században*. Gondolat Kiadó, Budapest
- [7] Brook, Timothy (2009) *Vermeer kalapja* Európa Könyvkiadó, Budapest
- [8] Chaline, Eric (2014) *Ötven állat, amely megváltoztatta a történelmet* Kossuth Kiadó Budapest
- [9] Eco, Umberto (2013) *Legendás földek és helyek története* Európa Könyvkiadó Budapest
- [10] Emersleben, Otto (1985) *Az arany országai* Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- [11] Gergely András (2004) Apáczai-emléktábla Harderwijkben, *História*, XVI. évfolyam, 10. szám
- [12] G. Etényi Nóra (2002) *Államelmélet, politika és pamflet a 17. században* Aetas 17. évfolyam, 1. szám
- [13] Font Zsuzsa (1989) összeáll. és jegyz. *Teleki Pál külföldi tanulmányútja. Levelek, számadások, iratok (1695-1700)* Szegedi Oktatási Munkaközösség, Szeged
- [14] Gulaš, Štefan – Leščinskij, Dušan (1984) *A vitorlás hajók története* Madách Kiadó, Budapest-Bratislava
- [15] Harari, Yuval (2015) A Homo sapiens felemelkedése *BBC History*, V. évfolyam 2. szám
- [16] Huizinga, Johan (2001) *Hollandia kultúrája a tizenhetedik században* Osiris Kiadó, Budapest
- [17] Jardine, Lis (2013) Hódító holland kertkultúra *BBC History* III. évfolyam 5.
- [18] du Jordain, Michiel Mollat (1996) *Európa és a tenger*. Atlantisz Kiadó, Budapest
- [19] Katona András (2008) *Kora újkorú egyetemes történelem (XV-XVIII. század)* Tankönyvkiadó, Budapest
- [20] Kiss Sándor (2009) Kereskedők, hittérítők Nyugatról *História* XXI. évfolyam, 7. szám
- [21] Konstam, Augus (2011) *A kalózkodás igaz története*. Alexandra könyvesház kiadója, Pécs
- [22] Laws, Bill (2012) *Ötven növény, amely megváltoztatta a történelmet* Kossuth kiadó, Budapest

- [23] Loon, H.W. van (1941) *A hajózás története* Stílus Könyvkiadó, Budapest
- [24] Mak, Geert (2001) *Amszterdam. Egy város életrajza* Corvina Kiadó Budapest
- [25] Mannix, Daniel, Malcolm Cowley közreműködésével (1980) *Fekete elefántcsont* Kossuth Könyvkiadó Budapest
- [26] Margócsy Dániel (2014) Mindennek mértéke a pénz. Az utazás ára és a ritkaságok fogadtatása a kora újkori Európában. *2000 folyóirat*, 2014. február
- [27] Miskolczy Ambrus (2014) Filozófiáról és fasizmusról, *2000. folyóirat*, 2014. november
- [28] Németh István (1988) Italozási szokások a 17. századi Hollandiában. *História* X. évfolyam, 5-6. szám
- [29] Norich, John Julius (2009) *Hetven történelmi város* Atheneum Kiadó Budapest. Benne Shama, Simon: Amszterdam
- [30] Olearius, Adam (1969) *Viszontagságos útja az orosz földön át Perzsiába* bev. és jegyz. Engel Pál Gondolat Kiadó, Budapest
- [31] Pálvölgyi Endre (1961) összeállította, előszó és jegyz. *Németalföldi tengerjárók* Gondolat Kiadó, Budapest
- [32] Pirenne, Henri (1983) *A középkori gazdaság és társadalom története* Gondolat Kiadó Budapest
- [33] Prak, Maarten (2004) *Hollandia aranykora. A köztársaság találmánya*. Osiris Kiadó Budapest
- [34] Rácz Lajos (2000) *Az európai gazdaság-világtól a világgazdaságig: az európai gazdaság térszerkezetének átalakulása* Juhász Gyula Főiskola Kiadó, Szeged
- [35] Sashalmi Endre (2006) *A nyugat-európai államfejlődés vázlata* Pannonica Kiadó, Budapest
- [36] Schilling, Heinz (2003) Az európai hatalmi rendszer 1660 körül – a kora újkori felekezeti fundamentalizmus és annak felekezeti meghaladása. *Társadalmi Szemle*, XVI. évfolyam, 3-4. szám
- [37] Sweetman, Jack szerk. (1999) *Admirálisok* benne: A. van der Moer: Korának díszje, büszkesége. Michiel Anderszoon de Ruyter (1607-1676) c. fejezet Zrínyi Kiadó Budapest
- [38] Szommer Gábor (2012) Holland navigációs tudás Japánról, 1608-1641. *Világtörténet*, 2012. 4. szám
- [39] Szommer Gábor (1998) John Saris utazása Japánba (1611-1614) *Világtörténet* 1998. ősztél
- [40] Weiszhar Attila, Weiszhar Balázs (2004) *Háborúk lexikona* Atheneum Kiadó, Budapest
- [41] Whiting, Roger (2007) *A spanyol armada* Hajja és fiai könyvkiadó, Debrecen
- [42] Wittman Tibor (1965) *Németalföld aranykora* Gondolat Kiadó Budapest
- [43] Zumthor, Paul (1985) *Hollandia hétköznapijai Rembrandt korában* Gondolat Kiadó Budapest
- [44] Zsemlye János (2013) I. Péter cár hadiflottájáról *Változó Világ* LVI. évfolyam 4. szám
- [45] acelmonstrum.host22.com/four.html
- [46] [hu.wikipedia.org/wiki/Angol-holland_haboruk#Az_els.C5._h.C3.BA_.281652.E2.80.931654](http://hu.wikipedia.org/wiki/Angol-holland_haboruk#Az_els._h.C3.BA_.281652.E2.80.931654)
- [47] <http://tozsdesuger.blog.hu/api/trackback/id/2662495>